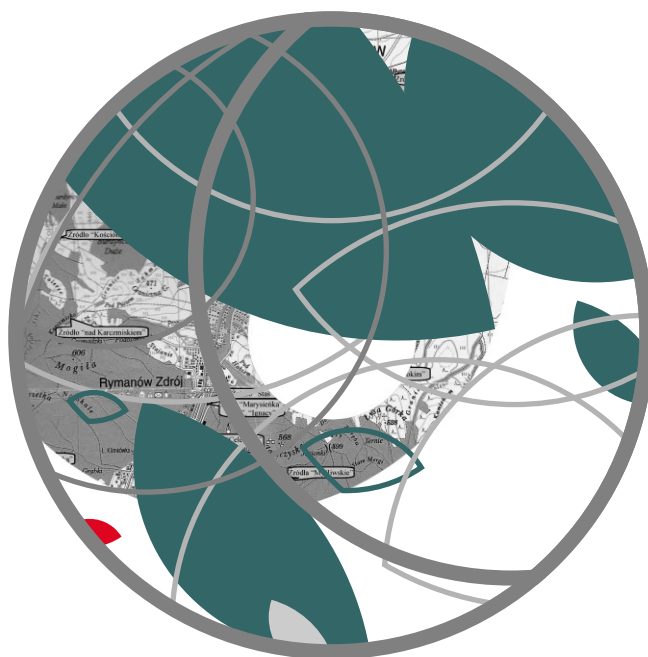

ROCZNIK RYMANOWA ZDROJU

STOWARZYSZENIE PRZYJACIÓŁ RYMANOWA ZDROJU

130 LAT ODKRYCIA ŹRÓDEŁ RYMANOWA ZDROJU

TOM IX 2006

Źródła i źródło rymanowskie

Autorzy: Marek Jaworski, Andrzej Uliasz

Spis treści:

I. Wstęp.

II. Morfologia i geologia rejonu.

III. Źródło Julii.

IV. Źródła mineralne Tytus, Klaudia i Celestyna.

1/ Odkrycie

2/ Dane charakterystyczne

3/ Pijalnie i zdroje czerpalne

4/ Ochrona źródeł

V. Źródła wodociągowe Uzdrowiska.

1/ Źródła „nad Gozdawą”

2/ Źródła „nad Teresą”

3/ Źródła „nad Zielonym Domkiem”

4/ Źródła „nad Leliwą”

5/ Źródła „nad Kotłownią”

VI. Źródła w centrum zdroju.

1/ Źródło „Marysieńka”

2/ Źródło „Ignacy”

3/ Źródło żelaziste „Stanisław”

4/ Źródło siarczkowe „Jan”

VII. Pozostałe źródła i zdroje Uzdrowiska i Nadleśnictwa.

1/ Źródło „Anna”

2/ Źródła „Hubin”

3/ Źródło „Huberta”

4/ Źródła „Myśliwskie”

5/ Źródło „Naftusia”

6/ Źródło „Krokusowe”

7/ Źródło „Mieczysław”

VIII. Pijalnie i zdroje.

1/ Pijalnia w Szpitalu „Eskulap”

2/ Pijalnia i źródło „Stomilanki” w Sanatorium „Stomil ”

3/ Pijalnia w Sanatorium „Zimowit”

IX. Źródła na obrzeżach Rymanowa Zdroju.

1/ Źródło „Kościółkowe” - Klimkówka

2/ Źródło „nad młynkiem” - Rymanów

- 3/ Źródło „studnia bezedna” - Rymanów
 - 4/ Źródło „Rudka” - Rudawka Rymanowska
 - 5/ Źródło „pod ścieżką” - Wólka
 - 6/ Źródło „pod kapliczką” - Deszno
 - 7/ Źródło „na szerokiem” - Posada Górna
 - 8/ Źródło „nad karczmiem” - Klimkówka
 - 9/ Źródło „pod Działem” - Wołuszowa
 - 10/ Źródło „przy Ptasniku” - Wołuszowa
 - 11/ Źródełko „Julii” - Rudawka Rymanowska
 - 12/ Wypływ „Bulgotek” - Rudawka Rymanowska
- X.** Załącznik graficzny.
- XI.** Spis literatury.

1. Widok Rymanowa Zdroju z lotu ptaka, ze zbiorów Dz. Marketingu.

I. Wstęp

Autorzy opracowania, zainspirowani przypadającymi w roku 2006, obchodami odkrycia Źródeł Rymanowskich, a tym samym zaistnienia Rymanowa Zdroju, postanowili zebrać pewne dane historyczne oraz informacje dotyczące źródeł i zdrojów /piałni/ na terenie Rymanowa Zdroju i sąsiednich miejscowości. Opis ten, wraz z załączoną mapką miałyby stanowić tak lekturę jak i przewodnik po źródłach i zdrojach, dla kuracjuszy i wczasowiczów, przebywających w Rymanowie Zdroju jak również dla tych, którzy zechcą tutaj przybyć.

Ważnym argumentem za takim opracowaniem były również deklaracje Prezesa Stowarzyszenia Przyjaciół Rymanowa Zdroju reprezentowanych przez Pana Stefana Stempina oraz Pana Jana Tomkiewicza, o pomocy w wydaniu takiego opracowania.

II. Morfologia i geologia rejonu

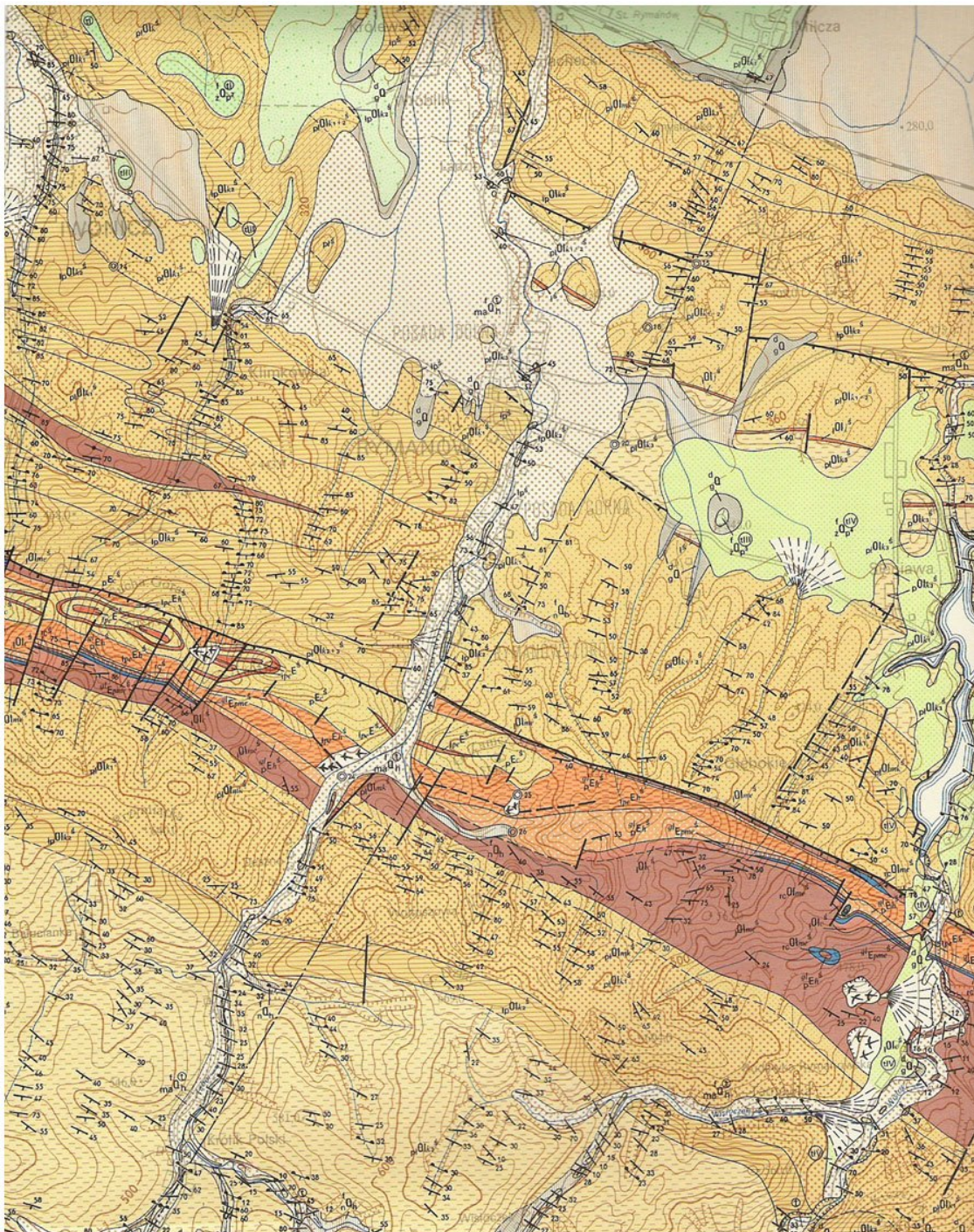
Teren Rymanowa Zdroju morfologicznie jest zróżnicowany, spadki dochodzą do 25 –30%, porośnięty drzewami iglastymi i mieszаныmi i szpilkowo – liściastymi o wieku od młodnika do lat 80–ciu. Obie góry, otaczające miejscowość sięgają: 570 m npm - Zamczyska i 600 m npm - Mogiła. Z warstw gleby wystają często kamienie, niekiedy „sypią” łupki, często widać ił, a podłoże jest ciężkie, o charakterze gliniastym.

Geologicznie rejon Rymanowa Zdroju znajduje się w południowej części centralnego synklinorium karpackiego w obrębie wyniesienia /antykliny/ Lubatówki – Iwonicza Zdroju – Rymanowa Zdroju – Rudawki Rymanowskiej zbudowanego w strefie jądrowej z warstw eoceńskich, często występujących na powierzchni i odznaczających się w morfologii w postaci wzgórz /na terenie Rymanowa Zdroju po obu stronach rzeki Tabor, na zboczach gór Mogiła i Zamczysko. W szczególności antyklina zbudowana jest z stosunkowo twardych i odpornych na wietrzenie piaskowców ciężkowickich/ na powierzchni I-wszy i II –gi p-c ciężkowicki /oraz tzw. łupków pstrych/, a na powierzchni występują I-wszy i II-gi łupek pstry. W obrębie I-go łupka pstrego występują ławice piaskowca, prawdopodobnie typu cergowskiego.

Antyklina w skrzydle południowym jest wtórnie sfałdowana, poprzecinana szeregiem uskoków poprzecznych /uskok główny wzdłuż Taboru/, a północne jej skrzydło jest zredukowane i złuskwane, częściowo w formie nasunięcia , wzdłuż którego od północy występują na powierzchni typowe fliszowe warstwy krośnieńskie wieku oligoceńskiego. Skrzydło południowe antykliny, budują kolejno warstwy globigerynowe i rogowcowe oraz menilitowe należące do eocenu górnego .

Źródła wód mineralnych położone są przeważnie w dolinach u podnóża gór, natomiast ujęcia wodociągowe oraz pozostałe źródła, zlokalizowane są, na zboczach gór otaczających centrum Uzdrowiska tj. Zamczyska i Mogiła, na rzędnych od 400 do prawie 500 m. npm., w terenie leśnym stanowiącym własność Nadleśnictwa Państwowego w Rymanowie, a także lasów gromadzkich. Źródła i zbiorniki położone są w trudno-

dostępnym leśnym, mocno zakrzewionym terenie, pozbawionym nawet dróg i przecinek leśnych, z rzadka występują tam tylko ścieżki leśne.

2. Mapa geologiczna Rymanowa Zdroju, odbitka ze szczegółowej mapy geologicznej Polski Skala 1: 50 000 Arkusz Rymanów.

III. Źródło Julii

Opis źródeł i zdrojów rymanowskich rozpoczniemy od opisu, znajdującego się w folderku reklamowym Zdrojowiska Rymanów z 1906 roku, autorstwa ówczesnego lekarza zdrojowego Doktora Waigla: „prócz tych źródeł ujętych i chemicznie zbadanych /oczywiście „Tytyusa”, „Klaudii” i „Celestyny”/, posiada Rymanów na całym swym terenie, jeszcze inne liczne źródłiska wody mineralnej. Za przykład niech służy „źródło Julii”, zbadanie chemicznie przez Prof. Pawlewskiego ze Lwowa, opisane w Korczyńskiego Balneografii, a będące nie „zdrojem” w właściwym znaczeniu, lecz raczej solanką z szybu naftowego Kwileckiego – położonego w bliskim sąsiedztwie Rymanowa Zdroju”.

Szyb Kwileckiego wg. rozpoznania autorów, to otwór poszukiwawczy ponaftowy z lat 1890 -1895 położony w Rudawce Rymanowskiej. Panowie Kwilecki i Lewicki, założyli pierwsze w tym rejonie przedsiębiorstwo naftowe.

3. Zdjęcie: wylot solanki wydobywającej się rurą przelewową odwiert Opiaq 1, nie jest to jednak prawdopodobnie źródło Julii /wykonał J. Tomkiewicz/.

IV. Źródła naturalne „Tytus”, „Klaudia” i „Celestyna”

Wg. obecnego stanu wiedzy, źródłami naturalnymi określa się samoczynne wypływy wody ze skorupy ziemskiej, o w miarę stałym składzie chemicznym i wydajności określonej na wysokości stałego przelewu. Każde źródło mineralne, wg. „Podstaw Balneotechniki” charakteryzuje się trzema wielkościami: wydajnością, wskaźnikiem balneologicznym /mineralizacja, zawartość gazów, temperatura / oraz poziomem wzniosowym /spiętrzenie/.

Źródła „Tytus”, „Klaudia” i „Celestyna”, mają charakter źródeł wstępujących i produkują wody ze stropowej części II-go piaskowca ciężkowickiego /eocen/, w bliskiej odległości od porzecznego uskoku, przecinającego antyklinę Iwonicko – Rymanowską, wzdłuż rzeki Tabor. Ujęcia źródeł TKC wykonane są w formie kamiennych studni, o głębokości około 2 metrów, która zostały wykonane prawdopodobnie około 1878 roku.

1/Odkrycie źródeł

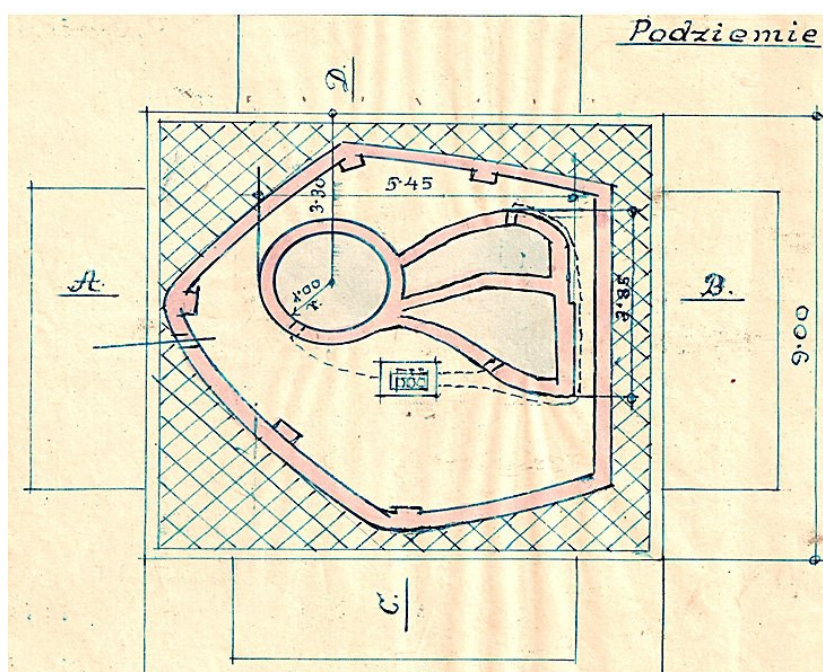
Odkrycie źródeł zawdzięczamy właścicielom dóbr rymanowskich hr. Stanisławowi i Annie z Działyńskich Potockim. Dwór w Rymanowie, /obecnie siedziba Nadleśnictwa Rymanów/ wraz z gruntami, nabyli oni w 1872 roku, a już w roku 1873 /inne materiały pisane podają, że 16 sierpnia 1876 roku / hr. Stanisław w czasie pewnej wycieczki w górę Taboru, miał te źródła odkryć, jako źródliska, z których wodę chętnie pijało bydło,

4. Widokówka: Pijalnia wód mineralnych Tytus Klaudia i Celestyna z końca XIX- tego wieku ze zbioru St. Nowotarskiego.

według opowiadań zamieszkujących tę okolicę Łemków, zwanych wówczas “Rusinami”. Hr. Stanisław po pogłębieniu miejsca wypływu, stwierdził, że wypływająca z nich woda ma smak gorzkawo – słony. Wówczas nasunęła mu się myśl, że źródła te są identyczne z pobliskimi solankami iwonicckimi.

Jednak odkrycie źródeł zawdzięcza się jego żonie hr. Annie Potockiej, która wykorzystała pobyt na dworze rymanowskim chemika – technologa p.Tytusa Sławika. Było to 16 sierpnia 1876 roku. To on, dokonał pierwszego historycznego i pobieżnego zresztą, rozbioru chemicznego wody. Do poszukiwań źródeł mineralnych na terenie Rymanowa, przez nowych właścicieli ziemskich, zachęcił zapewne blask znanego już wtedy od prawie 300 lat, pobliskiego źródła iwonicckiego, znanego z występujących tam źródeł solanek takich jak Józef, Amelia i Tadeusz.

5. Plan obudowy źródeł TKC 1954 rok – z archiwalnych akt UZG Rymanow.

Szybko przystąpili do prac wstępnych, zmierzających do wyodrębnienia źródeł /wykonania ujęć/, poprzez zmianę nurtu rzeki i wykonania obwałowania zabezpieczającego. Po usunięciu warstwy żwirowiska, ujęto źródła w formie studni /grubych cembryn/ z kamienia ciosanego, łączonego cementem kufsteinskim. Dno starannie wybetonowano oraz jak stwierdzono w różnych wykopach, już po II-giej wojnie światowej, wykonano wokół ujęć 30 – 40 cm ekran iłowy. Drugą analizę po w/w T. Stawiku wykonał w roku 1878, profesor techniki z Wiednia dr Weselsky. Obie te analizy dotyczyły jednego, nierozdzielonego źródła

„Celestyny”, które zostało nazwane imieniem matki hr. Anny – hr. Celestyny Działyńskiej. Ze względu na stwierdzenie w ujęciu 12-tu wypływów wody, o różnym składzie, temperaturze i wydajności, delegat komisji balneologicznej dr Lutostański, zalecił rozdzielić źródła na trzy studnie, czego odwrotnie dokonano, a zabieg ten został pozytywnie oceniony przez komisję CK Namiestnictwa dr dr Riegera i Weina. W czasie badań złożowych w roku 1980 w ujęciach stwierdzono 27 indywidualnych wypływów, następnie co najmniej trzy przy obudowie zbiornika przepływowego, 10 m poniżej pijalni. Pozostałe dwa źródła, zostały nazwane imionami „Klaudyji” – matki hr. Stanisława o raz „Tytusa”- ojca hr. Anny oraz równocześnie Tytusa Sławika.

RYMANÓW-ZDRÓJ. Źródło i łązienki

6. Widokówka: Pijalnia wód mineralnych: Tytus Klaudia i Celestyna z okresu międzywojennego, w głębi Łazienki i Kotłownia ze zbioru UZG.

2/ Dane charakterystyczne

Po wykonaniu obudów ujęć, zbadano też ich wydajności, które co raczej wydaje się nieprawdopodobne, określono na 48 tys litrów na godzinę „Celestyna” i po 24 tys litrów na godzinę „Tytus” i „Klaudia”. Wydaje się to chwytem reklamowym, gdyż obecne zatwierdzone zasoby geologiczne określone zostały na około 900

litrów na godzinę, tj. około 100 razy mniej. Dla przykładu potok Czarny /Wołuszowski/ na wysokości dawnego tartaku, a obecnego ujęcia wody ma około 0,4 l/sek tj. 10 tys litrów na godzinę przepływu krajobrazowego /średniego niskiego/, a Tabor na wysokości rozlewni wód ma określona tą wartość na 66 l/sek, tj. 238 tys l/godz.

Woda mineralna, od roku 1881 używana była głównie do kąpeli leczniczych i gromadzona, spływając grawitacyjnie do zbiorników: murowanego i drewnianego, obok solarni /obecnie fizykoterapii/, z przelewami do rzeki Tabor. Ciepła podgrzewana i gromadzona była w 10 kadziach, o pojemności 289 hl /tj 29 m³/, a zimna na zboczu góry Zamczysko, nad Łazienkami - 8 kadzi drewnianych, o pojemności 3038 hl /tj 303 m³/. Wydawano kąpiele mineralne w ogromnej ilości, bo ilość wanien w drewnianych jeszcze łaźniach,

Woda	Tytus					Klaudia					Celstyna				
Rok/ Wsk	1880	1947	1954	1957	1962	1880	1947	1954	1957	1962	1881	1947	1954	1957	1962
Temperat.	8,5	bd	8,8	9,6	bd	9,0	9,1	8,9	9,7	9,2	bd	bd	9,1	9,7	9,5
pH	bd	bd	6,5	bd	bd	bd	bd	6,5	bd	bd	bd	bd	bd	bd	7
CO ₂	794	752	748	748	792	728	888	1026	748	747	734	739	641	594	649
Mineraliz.	9357	8410	8168	8317	8352	8393	8497	8041	8282	8155	8320	8720	8413	8621	8438
Na ²⁺	3137	2799	2693	2794	2792	2650	2788	2647	2781	2718	2705	2871	2785	2878	2785
K ⁺	52	z Na	51	z Na	z Na	48,9	z Na	51,9	z Na	z Na	61,5	47	53,3	47,9	z Na
Li ⁺	5	nb	nb	nb	nb	4,5	bd	bd	bd	bd	2,26	bd	bd	bd	bd
Ca ²⁺	159	149	160	161	166	163	161	163	160	168	167	152	165	170	167
Mg ²⁺	24,9	23	22,8	15,9	21,5	24,8	18	19,2	23,7	22,7	29,1	21,5	25,9	27,1	21
Fe ²⁺	4,9	3,1	2,7	3	3,5	5,7	3	3	5,5	3,3	5,37	3,17	3,1	3,8	2,7
Cl	4318	3716	3643	3757	3717	3723	3720	3576	3722	3635	3666	2976	3757	3864	3795
Br ⁻	6,4	17,9	16,4	bd	bd	4,6	18	17,6	bd	bd	5,12	17,9	16,8	bd	bd
J ⁻	12	3,9	3,8	4,5	3,7	6,03	4,7	4	4,2	4,1	bd	4,14	4,2	4,5	3,7
HCO ₃ ⁻	1606	1600	1570	1570	1602	1722	1698	1555	1586	1586	1657	1683	1601	1653	1663
H ₂ SiO ₃	15,4	bd	nb	bd	nb	bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd

7. Powyżej zestawienie analiz wód mineralnych Tytusa, Klaudii i Celestyny z lat 1880, 1947, 1954, 1957, 1962. Tylko mineralizacja Tytusa w roku 1880 jest znacznie wyższa od analiz z lat późniejszych, a także i obecnych.

dochodziła do 100 szt., a w roku 1947 na obu kondygnacjach, murowanych już łazienek było 62. Beczek – kadzi drewnianych, pozostało już tylko cztery o pojemności 140 m³. Po uruchomieniu Zakładu Przyrodoleczniczego, pozostawiono tylko 2 kadzie, a w latach 70-tych po ich zużyciu technicznym zainstalowano stalowy zbiornik wyrównawczy, na 15 m³ wody mineralnej. Zbiornik ten wystarczał wówczas na 10 wanien do kąpiei mineralnych, a tym bardziej obecnie, kiedy wanien do kąpiei mineralnych jest tylko 4-ry /w Eskulapie/.

W roku 1947 po przejęciu Uzdrowiska przez Państwo, już w marcu rozpoczęto oględziny źródeł, których dokonał inż. Stiksa, a 29 kwietnia tenże w obecności inż. Majkowskiego, przeprowadził badania wydajności źródeł, za pomocą motopompy, pożyczonej ze straży pożarnej w Iwoniczu Zdroju. Pompowanie tylko ze źródła „Celestyny” trwało godzinę i 26 minut, po czym pompa nie dała się już uruchomić. Wydajność pompy wynosiła 0,6 l/s, a wydajność źródeł, na podstawie pewnych uproszczeń została określona na 0,1 l/sek /co dawało 5.645 l/dobę/. Nie zachował się w aktach Uzdrowiska wykres graficzny pompowań. Elaborat techniczny, sporządzony przez w/w zespół inżynierów, dowodził również o zbyt małej wydajności ujęć, dla prowadzenia zabiegów w ilości zainstalowanych w Łazienkach wanien. Pan Leon Stróż, podając pojemności zbiorników magazynowych i wyrównawczych wody, stwierdził że przed wojną wody do kąpiei nigdy nie brakowało. Po tych badaniach, dokonano w kanałach, przykanalikach i rurociągach, odprowadzających wodę

8. Zdjęcie: wnętrze pijalni z lat 60 tych /wyk. R.Kujawski/.

do zbiorników magazynowych, pewnych modyfikacji i замуrowań przelewów.

Fakt zmniejszenia wydajności źródeł jak i wyraźna erozja rzeki Tabor, przepływającej obok źródeł oraz występowanie ekshalacji dwutlenku węgla pod filarem mostu, był argumentem na przeprowadzenie regulacji Taboru w Rymanowie Zdroju. Regulację przeprowadzono pod koniec lat 60 tych, a zapewne nie bez zasług przy realizacji tej inwestycji był ówczesny Dyrektor Uzdrowiska, mgr Tadeusz Urbanowicz. W roku 1947 pobrano wszystkie trzy wody do badań fizykochemicznych i są to drugie z kolei, zachowane analizy po dr Radziszewskim. Elaborat techniczny wspomina również o źródle wody mineralnej 60 m powyżej Pijalni, w zboczu góry naprzeciw Czarnego Potoku, ale trzeba dodać, że teren ten przed regulacją Taboru był znacznie obniżony. Pod koniec lat 50 – tych, badania złożowe na źródłach przeprowadziła Państwowa Obsługa Techniczna Uzdrowisk z Warszawy, a zasoby geologiczne, zatwierdzone na podstawie opracowanej dokumentacji złożowej, zostały określone w najwyższej kategorii rozpoznania „A” w ilości odpowiednio: „Tytus” – $0,376 \text{ m}^3/\text{godz}$, „Klaudia” – $0,329 \text{ m}^3/\text{godz}$, a „Celestyna” na $0,139 \text{ m}^3/\text{godz}$, co w sumie daje około $20 \text{ m}^3/\text{dobę}$.

W roku 1985 w/w BPiUTBU „Balneoprojekt”, a raczej jej Oddział w Szczawnie Zdroju, przeprowadził następną rekonstrukcję źródeł, polegającą na zamknięciu samych studni ujęciowych /wraz ze zbiornikiem okalających, nazwanego źródłem „Basenowym”/i skierowanie z nich wody, przelewami na tej samej wysokości do czterech zbiorników przelewowych ze stali nierdzewnej, a usytuowanych 10 m od pijalni

9. Pijalnia w okresie międzywojennym - widokówka ze zbiorów UZG.

/na trasie rurociągów i przykanalików/. Dopiero z tych zbiorniczków, woda mineralna pompowana jest do kuracji pitnej i źródeł czerpalnych, zlokalizowanych w „Eskulapie”, „Zimowicie” i Sanatorium „Stomil”. Badania złożowe, przeprowadzone po tej rekonstrukcji, pozwoliły na rewizję zasobów geologicznych, które spowodowały przesunięcie części zasobów geologicznych do kat. „B”, a w sumie pewne ich zmniejszenie w stosunku do poprzednich. I tak w 1995r. zasoby eksploatacyjne zostały zatwierdzone w wysokości: „Tytus” - 0,236 m³/ godz., „Klaudia” - 0,312 m³/ godz. i „Celestyna” - 0,127 m³/ godz., co daje około 16 m³/ dobę. Na pocieszenie, pozostaje fakt nieuwzględnienia w zasobach wszystkich ujęć, tj. wydajności źródła „Basenowego”, które jak dawniej skierowane jest do zabiegów kąpielowych. Jego wydajność jest porównywalna do źródła „Klaudii”, chociaż ma mineralizację ogólną mniejszą o ok. 10%.

3/ Pijalnia i źródle czerpalne

Pierwsza pijalnia, zastępująca dawne, prymitywne osłony nad źródłami, została wybudowana w roku 1886, w formie gustownego pawilonu wg. projektu sanockiego architekta, Wincentego Juliana Wdowiszewskiego. Stanowiła ona budynek w formie kwadratu, z czterema równej szerokości portykami, o dachach dwuspadowych, przecinających się pod kątem prostym. W roku 1893 Uzdrowisko odwiedziła powódź, a najbardziej ucierpiały wówczas źródła mineralne i ich obwałowania. Powódź tę, opisuje hr. Anna w swych

10. Zdjęcie: bufet do wydawania wód mineralnych w pijalni, wykonany z polerowanych płyt z marmuru sławniowickiego k/Nysy Kłodzkiej - ze zbiorów UZG.

„Pamiętnikach”. Źródła po powodzi trzeba było aż odkopywać.

Obecna pijalnia, jak podają kartoteki Uzdrowiska, pochodzi z roku 1908, została przebudowana z początkiem lat 50-tych, przez przedsiębiorcę z Rymanowa Pana Pawła Nadziakiewicza, zwłaszcza w zakresie kształtu dachu, a także naświetli w szczycie dachowym. Konstrukcję drewnianą szkieletową ścian, wypełniono wówczas tzw. murem pruskim /cegłą/. Na źródłach założono wówczas okna przeszklone, posadzkę wyłożono płytkami z terakoty 5x5 cm, z napisami: Tytus Klaudia i Celestyna – 1876. Do poboru wody służyła już nie „kulka” z dzbankiem, a bufet z trzema zbiorniczkami szklanymi, kurkami czerpalnymi. Wodę pompowały trzy pompki elektryczne, które zasysały ją wprost ze źródeł. W roku 1973, zostało do pijalni doprowadzone z pobliskiej kotłowni centralne ogrzewanie. Jednak nie spowodowało to otwarcia pijalni w okresie zimowym, ze względu na słabe zainteresowanie kuracjuszy, czy braku tamże jakiegokolwiek infrastruktury.

11. Zdjęcie: nowe obudowy źródeł w Pijalni. Od lewej stoją: prof. Władysław Duliński – AGH Kraków, mgr inż. Anfrzej Uliasz i mgr inż. Marek Jaworski – Uzdrowisko Rymanów, dr inż. Mieczysław Kucharski – Balneoprojekt Warszawa – ze zbiorów UZG.

W roku 1976 dokonano modyfikacji wnętrza pijalni, wg. projektu inż. inż. Slameny i Jaworskiego, poprzez przebudowę bufetu na bar z płyt ze szlifowanego marmuru sławniowickiego, a umieszczone pod bufetem, /istniejącym do dziś/ pompki pompowały wodę mineralną ze źródeł, do szklanych zbiorniczków.

Wówczas zmodyfikowano przykrycie źródeł, nadbudowując nad trzema źródłami niewysoki murek kamienny i przykrywając źródła dwoma drewnianymi, stożkowatymi daszkami, wypełnionym szybami z pleksi. Przykrycie to wykonał miejscowy stolarz Franciszek Tesznar. Obecne przykrycie źródeł nawiązuje kształtem i materiałem do tego rozwiązania.

Po rekonstrukcji źródeł, dokonano także przeróbek w posadzce pijalni, zamurowano włązy do zbiornika okalającego, a jeden wykonano ze stali nierdzewnej, zamykany hermetycznie, co znacznie zabezpieczyło same źródła pod względem sanitarnym. Wykonano również wg. projektu Z. Rafalskiego ze Szczawna Zdroju /Balneoprojekt/, dwie hermetyczne kopuły, ze stali nierdzewnej z wziernikami szklanymi, obudowane klepką drewnianą. Całość rekonstrukcji weryfikował i nadzorował Konsultant Naukowy ds. Geologii i Wiertnictwa Prof. Władysław Duliński, z AGH Kraków.

4/ Ochrona źródeł

Jak pisze dr inż. Jan Potocki, w podręczniku „Podstawy Balneotechniki”, jeden z synów ostatniego

12. Zdjęcie: Ochrona złóż wód podziemnych - jeden z ostatnich nie zlikwidowanych odwiertów ponaftowych, w Rudawce Rymanowskiej – prawdopodobnie Nafta -I /Wyk. M. Jaworski/.

właściciela Uzdrowiska Rymanów, źródła płytkie są bezcennym darem natury, a takimi są źródła: „Tytus”, „Klaudia” i „Celestyna”, dlatego ich ochrona jest niezmiernie ważnym zadaniem. Niewątpliwie dla ochrony naturalnych źródeł wód mineralnych w Rymanowie Zdroju, ogromne zasługi ponieśli jego przodkowie: w/w dziadkowie Stanisław i Anna Potoccy jak i ojciec Jan Potocki. Chronili źródła i zakłady lecznicze przed powodzią, pożarami i wojnami, rozbudowując je i unowocześniając, wprowadzali coraz nowsze systemy lecznicze. Wody mineralne, określane jako izotoniczne szczawy czy kwasowęglowe wody chlorkowo - wodorowęglanowo - sodowe, borowe, bromkowe, jodkowe - dzięki ich staraniom, utrzymywały w miarę stały skład fizykochemiczny, ale raczej zmniejszającą się wydajność.

Po II wojnie światowej, niewątpliwie zasługi nie tylko dla Źródeł Rymanowskich, a także całej Balneologii, poniósł w/w pracując najpierw jako Geolog na ziemiach odzyskanych w Uzdrowisku Szczawno Zdrój, a później na stanowisku Głównego Geologa Ministerstwa Zdrowia, któremu podlegały wówczas wszystkie liczące się Państwowe Uzdrowiska Polskie.

W dalszej kolejności należy wymienić kolejnych Dyrektorów P.P. Uzdrowiska Rymanów, mgr Urbanowicza, lek. Władysława Jurczaka, ale szczególnie zapisał się Konsultant naukowy Uzdrowiska ds. Geologii Prof. Akademii Górniczo- Hutniczej w Krakowie, Stanisław Wdowiarz. Był on nie tylko inicjatorem i mężem opatrnościowym wszystkich wierceń za wodą mineralną, ale także chronił głównie źródła. Za jego wstawiennictwem, we wszystkich bliskich źródłom odwiertach, cementowano II-gi piaskowiec ciężkowicki, będący warstwą wodonośną dla źródeł. Z tego powodu zlikwidowano odwiert wody leczniczej Rymanów Zdrój 3, położony nad obecnym sanatorium „Zimowit”, a nieco wcześniej identyczny otwór Nr 1, który był położony tuż nad obecnym zbiornikiem oleju napędowego, przy w/w Sanatorium. Prawdopodobnie z inicjatywy Gł. Geologa MZiOS, w roku 1963, wydobywanie wód leczniczych zostało objęte przepisami Prawa Górniczego, co spowodowało utworzenie tzw. „Obszaru górniczego dla złoża wód leczniczych Rymanów”, będącego swego rodzaju strefą ochronną.

Ochronie Źródeł wód naturalnych przysłużyli się również kolejni inspektorzy „Ochrony Źródeł” /geolodzy uzdrowiskowi/, a to inż. Zbigniew Wierzbiański do 1962, inż. Edward Smoleń 1962-1970, mgr inż. Marek Jaworski 1970- 1981/autor opracowania/, mgr inż. Andrzej Uliasz od 1981 /współautor opracowania/. Wszyscy ci pracownicy, prowadzili stałe pomiary i obserwacje na źródłach zwane „badaniami stacjonarnym”.

V. Źródła wodociągowe

Wszystkie źródlane ujęcia wodociągowe położone są na zboczach dwóch gór otaczających Uzdrowisko tj. Mogiły i Zamczyska. Mają charakter źródeł zstępujących, przelewowych, a strefami zasilania są partie podszczytowe tych gór.

1/ Źródła „nad Gozdawą”

Ujęcie „nad Gozdawą” – wybudowane w okresie międzywojennym ok.1921r., zwłaszcza zbiornik, na północno wschodnim zboczu góry Mogiła. Ujęcie rozbudowane w roku 1970 tym przez Spółdzielnię Produkcyjną Skołyszyn. Od lat 80 – tych zbiorniki magazynowe tego ujęcia, służyły jako wyrównawcze dla osiedla budynków wielorodzinnych w Rymanowie Zdroju, dlatego doprowadzono do nich wodę z ujęć odwiertowych „pod Kamieniołomem”. Na skutek natomiast ingerencji różnych spółek wodnych i osób prywatnych, w rejonie ulic Kasztanowej i Ogrodowej oraz odchył od składu bakteriologicznego większość ujęć odłączono, pozostawiając dwa w rejonie ogrodzenia zbiorników oraz dwa najbliższe na zewnątrz zbiorników. Wpłynęło to oczywiście na zdecydowane zmniejszenie wydajności.

Aktualne wydajności tego ujęcia rzadko przekraczają 16 m³/ dobę, pozostało 4-ry źródła z 22, a mineralizacja wody wynosi około 150 mg/ dm³.

2/ Źródła „nad Teresą”

Ujęcie „nad Teresą”- ujęcie zostało wybudowane w roku 1936-tym. Od połowy lat 50- tych, służyło do butelkowania wód mineralnych o nazwie „Celestynka” i dlatego było przedmiotem szczególnej troski, a pomiary wydajności były najczęstsze i najbardziej dokładne. Wiadomo, że wydajność tych źródeł /jak i pozostałych/, wahała się w zależności od intensywności opadów i pory roku w granicach 40 – 100 m³/dobę. Zapotrzebowanie wody do produkcji zwykle rosło w okresach suszy i miesiącach wiosenno – letnich . Mineralizacja tego ujęcia była stabilna i niska, nie przekraczała 150 mg/dm³.

Ujęcie źródlane „nad Teresą” położone jest na południowym zboczu góry Mogiła na rzędnych od 425 m. npm. studzienka ujęciowa /źródło/ Nr 1, do 474 m. npm. najwyżej położona studzienka Nr 4. Źródła nr 1,2,3 są wymurowane z cegły i kamienia na zaprawie cementowej w formie studni o przekroju kwadratowym i boku około 0,9 m, natomiast studzienka nr 4 zbudowana jest z dwóch kręgów betonowych o średnicy 100 cm. Wszystkie studzienki przykryte są pokrywami żelbetowymi z włazami zamykanymi na sztabę i kłódkę.

Studzienki posiadają przelewy awaryjne przeważnie na wysokości terenu, a w pokrywach zamontowane są rurki odpowietrzające. Dopływ do studzienek następuje przeważnie systemem drenażowym /najbardziej rozbudowanym w źródle nr 4/, rzadziej z dna. Źródło to ze względu na znaczną zawartość jonu żelazawego jest wyłączone. Z ujęć woda spływa grawitacyjnie, rurociągiem 50 mm do dwóch zbiorników murowanych z cegły, dno i ściany wypalane cementem na gładko, stropy żelbetowe, pojemność robocza zbiorników 76 m³.

3/ Źródła „nad Zielonym Domkiem”

Ujęcie „nad Zielonym Domkiem” – wybudowano w roku 1951, na północno-zachodnim zboczu Góry Zamczysko. Zbiornik wyrównawczy, magazynujący wodę spływającą grawitacyjnie ze źródeł tego ujęcia, służy również jako wyrównawczy dla ujęcia wody powierzchniowej „Czarny Potok”. Oba te ujęcia łącznie zasilają obiekty położone w północnej części uzdrowiska, na prawym brzegu Taboru, poczynając od Szpitala Eskulap, a kończąc na Ośrodku PCK.

Ujęcie „nad Zielonym Domkiem”- ujmuje wodę przy pomocy 6 –ciu czynnych ujęć /źródeł/, pozostałe studzienki to nr 1- źródło żelaziste /wyłączone z wodociągu gospodarczego/, a źródło „S” to źródło siarczkowe. Zbiorniki tego ujęcia murowane z cegły i wypalane na gładko ze stropami żelbetowymi, o pojemności 48 m³ położone są na rzędnej 387 m.npm., najniżej położone źródło nr 2 na rzędnej 401 m npm., a najwyżej położone źródło nr 7, na rzędnej 431 m. npm. Woda do odbiorów prowadzona jest rurociągami żeliwnymi 80 mm i PCV 110 mm w kierunku południowym oraz 90 mm PCV w kierunku północnym.

Źródła ujęte są w formie studni z kręgów betonowych o średnicy od 60 do 80 cm. Później nadbudowano studzienki do góry również z kręgów betonowych o przeważnie większej średnicy i nakryto je płytami żelbetowymi z włazami metalowymi, z daszkami odpowietrzającymi. Źródła zasilane są przeważnie systemami drenażowymi, posiadają też przelewy nad powierzchnią terenu.

4/ Źródła „nad Leliwą”

Ujęcie „nad Leliwą” - zostało wybudowane w roku 1954-tym. Zasila w wodę gospodarczą, sanatoria położone w części południowo- wschodniej Uzdrowiska, u wlotu do doliny Wołtusowskiej. Część zbiorników wyrównawczych wody magazynujących zapas wody z tego ujęcia, była wybudowana dla potrzeb powierzchniowego ujęcia wody gospodarczej „Czarny Potok”. Źródła posiadają zmienną wydajność w granicach 40 -100 m³/dobę oraz stałą, niską mineralizację do 150 mg/dm³.

Ujęcie źródlane „nad Leliwą” – górne położone jest na południowym stoku góry Zamczysko, na rzędnych od 435 do 446 m. npm. Składa się z 7-miu źródeł, ujętych w postaci studzienek z niewielkich kręgów betonowych, o średnicy 60 cm z systemami drenażowymi, a studzienka nr 5 większa, położona na rzędnej 427 m. npm., jest studzienką zbiorczą. Źródła nr 1, 2, 3, 4, 6 i 7 mają w spodzie kręgi betonowe o wysokości około 60 cm, a na poziomie gruntu nadbudówki z cegły o przekroju kwadratowym o boku około 1 metra i wysokości około 60 - 80 cm . Od góry studzienki zamknięte są płytami żelbetowymi , z włazami żeliwnymi typu lekkiego i wyposażonymi w zamknięcia na sztabę i kłódkę oraz wyposażonymi w metalowe rurki odpowietrzające. Każde źródło ma własne ogrodzenie z siatki metalowej.

Zbiorniki odbierające wodę z tych ujęć położone są na rzędnych 425,3 m. npm /dno/ - zbiornik żelbetowy okrągły /pojemność robocza 40 m³/ i stary zbiornik z cegły, tynkowany i wypalany w środku ze stropem żelbetowym o pojemności roboczej około 40 m³.

5/ Ujęcie „nad Kotłownią”

Ujęcie wydzielone z sieci wodociągowej uzdrowiska, służy tylko do zabiegów hydroterapii tzw. „biczyszkoekich”.

VI. Źródła w centrum Zdroju

1/ Źródło „Marysieńka”

Historia ujęcia tego źródła sięga lat przedwojennych, kiedy zostało nazwane prawdopodobnie imieniem któregoś z licznych dzieci właścicieli Rymanowa Zdroju. Jednak ok. 25 lat temu opowiedział mi w tajemnicy

13. Zdjęcie: Zdroje czerpalne Jan, Ignacy i Marysieńka /wyk. Jerzy Kuczwar/.

inną historię Pan K. Bolanowski – właściciel Wilii „Słoneczna”. Ponieważ źródło położone jest pod zboczem obok Zielonego Domku, przed wojną drewnianego, zamieszkałego przez liczną rodzinę hr Potockich – nazwa źródła miałyby pochodzić od imienia narzeczonej jednego z nich.

Źródło początkowo ujęte było w postaci studni betonowej, chyba z kręgów, ponieważ woda była smaczna, więc bufetowa pobierała ją do gotowania herbaty w kawiarni Kuracjusza, w Zielonym Domku.

Pierwszą przebudowę ujęcia dokonała na zlecenie PPU, Firma pana B.Kapiszewskiego z Domaradza,

w roku 1983, rozdzielając źródła na dwie Marysieńki „prawą” i „lewą”, a to z powodu bardzo zmiennej wydajności, przy małej mineralizacji. Dlatego w roku 1994 dokonano drugiej, bardziej poważnej już rekonstrukcji źródła. Odslonięto warstwy piaskowcowe zbocza i okazało się, że w dzień biją dwa źródła, a trzecie spływa rumoszem skalnym z góry. Roboty prowadziła firma PTB „Huta” z Odrzechowej, która w czasie prac, a padały wówczas deszcze, musiała stemplować zbocze góry. Wyodrębniono i ujęto wówczas dwa źródła mineralnego „Ignacego” oraz niskozmineralizowaną „Marysieńkę”. Zastosowano zasady balneotechniki z łożowaniem i piętrzeniem wody. Jednak wyżej woda nie dała się spiętrzyć, dlatego posadzkę przy źródłach musiano obniżyć o jeden stopień. Marysieńka ma wydajności zmienne od 0,5 - 5 l/min, a charakter wody określono jako niskozmineralizowaną – wapniowo - wodorowęglanową o mineralizacji około 220 mg. w litrze. Należy zaznaczyć również, że wodę spływającą z góry /prawdopodobnie ze źródła Nr 5 ujęcia „nad Zielonym Domkiem”/ zdrenowano i skierowano do kanalizacji burzowej.

Wg. badań wody Laboratorium Balneoprojektu Szczawno Zdrój woda zawiera mg/litr:

Aniony : Cl^-	-	16	Kationy : Ca^{2+}	-	33
HCO_3^-	-	94	Mg^{2+}	-	5
SO_4^-	-	23	Fe^{2+}	-	0,3
J^-	-	n.s.	Na^+	-	14
Br^-	-	n.s.	K^+	-	3

pH = 7,4, Twardość = 5,4 N, CO_2 = n.s, Kwas metaborowy HBO_2 = 2

2/ Źródło „Ignacy”

Źródło mineralne „Ignacy”, nazwane imieniem hr. dr Ignacego Potockiego, wyodrębniono w czasie prowadzonej rekonstrukcji źródła Marysieńka i wyprowadzono jako zdroj czerpalny, na zewnątrz muru oporowego tak samo jak i Marysieńkę. Źródło to ma w miarę stałą wydajność 0,5 – 1,0 litra/min. Mineralizacja i skład fizykochemiczny tej wody to połowa „Tytyusa”, jest ona również nieco nagazowana dwutlenkiem węgla.

Według ostatniej analizy z roku 1998, jest to woda mineralna 0,41 % chlorkowo- wodorowęglanowo - sodowa, borowa, z zawartością około 500 mg CO_2 .

Wyniki badania wody Laboratorium Balneoprojektu Szczawno Zdrój, woda zawiera mg/litr:

Aniony : Cl^-	-	939	Kationy : Ca^{2+}	-	24
HCO_3^-	-	1773	Mg^{2+}	-	17
SO_4^-	-	1	Fe^{2+}	-	0,4

J^-	-	0,5	Na^+	-	1200
Br^-	-	3,3	K^+	-	15

pH = 7,9, Twardość = 7,3 N, Kwas metaborowy $\text{HBO}_2 = 94$

3/ Źródło żelaziste „Stanisław”

Jest to jedno ze źródełek, które już w latach sześćdziesiątych, wyłączono z ujęcia wody gospodarczej „Nad Zielonym Domkiem”, ze względu brudzenie wody wytrącającym się brązowo-czerwonym osadem związków żelaza. Próby jego włączania do sieci w okresach suszy, powodowały również przekraczanie

14. Zdjęcie: Zdrój czerpalny źródła żelazistego, urządzony przy ulicy Parkowej poniżej Pawilonu Poziomek - obecnie Przychodnia Zdrowia - ze zbiorów Zakładu Górniczego.

normatywnej zawartości dopuszczalnej jonu Fe^{3+} . W rok po ostatniej rekonstrukcji Marysieńki PPU zafundowało obudowę zdroju czerpalnego, poniżej pawilonu „Poziomek”, przy drodze dojazdowej do „Eskulapa”. Kamienną obudowę wykonała Firma PTB „Huta” i rurociąg grawitacyjny około 300 m. 25 PE, wykonała Firma PTB „Huta” z Odrzechowej.

Zgodnie z badaniami woda ma charakter niskozmineralizowanej /wodorowęglanowo - wapniowa/, o mineralizacji około 0,200 g/dm³ i zawiera 5-7 mg/dm³ jonu żelazowego, co nie kwalifikuje jej do leczniczych wód mineralnych, farmakodynamicznie czynnych. Wg. badań Laboratorium Balneoprojektu

Szczawno Zdrój, woda zawiera mg/litr:

Aniony: Cl^-	-	7	Kationy: Ca^{2+}	-	39
HCO_3^-	-	123	Mg^{2+}	-	4
SO_4^-	-	15	Fe^{2+}	-	3,0
J^-	-	n.s.	Na^+	-	2
Br^-	-	n.s.	K^+	-	2

pH=6,9, Twardość =6,4 N, -bardzo miękka, CO_2 =n.s., Kwas metaborowy $\text{HBO}_2 < 0,5$

4/ Źródło siarczkowe „Jan”

To źródło, zostało zlokalizowane przez geologów kartujących rejon Rymanowa Zdroju i figuruje na mapach geologicznych. Źródło to, a właściwie wysięk wodny był ujęty przy pomocy odcinka rury kamionkowej, zawartość badanego wtedy przez Laboratorium Balneochemiczne OTU ze Szczawna Zdroju, wykazywało nawet 1,6 mg H_2S .

15. Zdjęcie: źródło czerpalny źródła siarczkowego „Jan”, we wspólnej obudowie z Marysienką i Ignacym w okresie zimowym ze zbiorów UZG.

Jednak po rekonstrukcji i włączeniu źródła do obudowy Marysienki /trzeci źródło czerpalny od prawej/ rurociągiem PE 20 mm, straciło znacznie na składzie mineralnym, a zwłaszcza zawartości siarkowodoru /zapach zgniłych jaj/.

Woda na podstawie analizy fizykochemicznej Laboratorium AGH Kraków, określana jest jako mineralna około 1700 mg/dm³ wodorowęglanowo - chlorkowo - sodowa, wapniowa, borowa, siarczkowa.

Wydajność tego źródła rzadko przekracza 3 litr/min. Wg. badań wody Laboratorium Balneoprojektu Szczawno Zdrój woda zawiera mg/litr:

Aniony : Cl ⁻	-	395	Kationy : Ca ²⁺	-	133
HCO ₃ ⁻	-	752	Mg ²⁺	-	27
SO ₄ ⁻	-	4	Fe ²⁺	-	0,4
J ⁻	-	0,4	Na ⁺	-	330
Br ⁻	-	1,4	K ⁺	-	8

pH = 7,0, Twardość = 24,8 N, CO₂ = n.s. N.S. = 1,4, Kwas metaborowy HBO₂ = 26

VII. Źródła i zdroje Uzdrawiskowe i Nadleśnictwa

1/ Źródło „Anna”

Źródło to, położone w zakolu i na prawym brzegu Czarnego Potoku, około 150 m w głąb doliny

16. Zdjęcie: Źródło czerpalny wody słabo-zmineralizowanej “Anna” – nad Czarnym Potokiem obok Pawilonu Anna /fot. J. Kuczwar/.

wołtuszkowskiej, zaraz za tzw. „hrabiowskim ogrodem”. Do dzisiaj, są tutaj jeszcze dwie jabłonie. Źródło zostało zlokalizowane w roku 1998 – później wyodrębnione z kilku wypływów i ujęte przez pracowników „Ochrony Źródeł”, a obudowę z kamienia wykonali pracownicy z Zimowitu. Źródło ma charakter wstępującego i wypływa na granicy łupków menilitowych i ławic piaskowcowych, stosunkowo stromo położonych.

Wyniki badania wody Laboratorium Wydziału Wiertnictwa Nafty i Gazu AGH Kraków w mg/l:

Aniony: Cl^-	-	7	Kationy: Ca^{2+}	-	108
HCO_3^-	-	366	Mg^{2+}	-	12
SO_4^-	-	44	Fe^{2+}	-	śl
F^-	-	0,1	Na^+	-	8
Br^-	-	m. s.	K^+	-	2

pH = 7,2, Twardość = 17,3 N, CO_2 = n.s., Kwas metaborowy HBO_2 = 0,3

Zgodnie z pomiarami prowadzonymi okresowo, ujęcie to ma wydajność od 8 - 10 l/min, woda zgodnie z analizą AGH Kraków ma mineralizację około 550 mg określona jako średnio - zmineralizowaną wodorowęglanowo - siarczanowo - wapniową.

2/Źródła „Hubin”

Trzy źródła, zlokalizowane w terenie leśnym położone nad potokiem Hubin, zostały ujęte po raz przez właścicieli gospodarstwa hodowlanego w Desznie -Hubinie, założonego w latach siedemdziesiątych. Uległo ono jednak degradacji, eksploatowane bezpośrednio rurociągiem z cienkiego PCV zostało zamulone. W czasie poszukiwań źródeł wody dla potrzeb przeniesionej do Deszna Rozlewni Wód, w połowie lat 80 – tych, służby geologiczno - górnicze PPU przebadaly ujęcie, które udało się zakwalifikować na potrzeby produkcji i mycia butelek. Są źródła o charakterze wywieżyskowym, wypływały spod metrowej warstwy zwietrzeliny ilastej z wychodni piaskowcowych warstw środkowo - krośnieńskich /oligocen/. Z początkiem lat 90-tych Uzdrowsko ujęło źródła, zbudowało zbiornik wyrównawczy i rurociąg grawitacyjny do Rozlewni Wód.

Woda z tego ujęcia ma mineralizację około 450 mg/ dm^3 i jako niskozmineralizowana została określona jako: wodorowęglanowo- wapniowa, wydajność dobową przekracza 100 m^3 , a zasoby geologiczne zostały określone na 5 m^3/godz , strefą zasilania jest rejon masywu Dział.

3/ Źródło „Huberta”.

Jest to pojedyncze źródło wstępnie ujęte i przebadane /2004-2005/ przez Zakład Górniczy i Balneotechniki Uzdrowiska. Położone jest w Dolinie Wołuszowskiej na wychodni warstw piaskowcowych, 150 mb powyżej Kapliczki św. Huberta oraz 150 mb poniżej historycznego już odwiertu Wołuszowa 1. Woda ma charakter słabozmineralizowanej, wodorowęglanowo- wapniowej /80 mg jonu wapniowego/. Na skutek różnicy poglądów, co do sensu jego udostępnienia, nie wykonano źródła czepalnego.

Wyniki badania wody wg. M. Myrty z Laboratorium Uzdrowiska Rymanów w Desznie woda zawiera mg/l:

Aniony : Cl^-	-	7	Kationy : Ca^{2+}	-	72
HCO_3^-	-	305	Mg^{2+}	-	n.b.
SO_4^-	-	nb	Fe^{2+}	-	0,2

4/ Źródła „Myśliwskie”

Są to trzy źródła, wstępnie przebadane /2003-2004/ przez Laboratorium Uzdrowiska w Desznie. Położone są na zboczu Góry Kopiec 450 m., powyżej Kapliczki św. Huberta. Woda ma charakter niskozmineralizowanej, wodorowęglanowo wapniowej /70 mg jonu wapniowego/. Ze względu na odległość, ani Koło Łowieckie, ani Nadleśnictwo nie widziało potrzeby urządzenia źródła czepalnego dla turystów.

Wyniki badania wody wg. M. Myrty z Laboratorium Uzdrowiska w Desznie w mg/l znajduje się:

Aniony : Cl^-	-	17	Kationy : Ca^{2+}	-	35
HCO_3^-	-	91	Mg^{2+}	-	n.b.
			Fe^{2+}	-	0,03

pH = 7,5, Twardość = 2,1 N - woda bardzo miękka. Woda ma mineralizację poniżej 150 mg/l i jest podobna składem do Marysieńki.

5/ Źródło „Naftusia”.

Ten źródło czepalny, został urządzony w roku 1999, poprzez doprowadzenie wody mineralnej z odwiertu Rymanów Źródło 2, położonego w obrębie tzw. „hrabiowskiego ogrodu”, gdzie stał przed II-gą wojną światową jakiś dom, rurociągiem grawitacyjnym 25 PE. Odwiert wykazuje niewielki samowypływ, dlatego do eksploatacji nie potrzeba pompy. Woda mineralna, zgodnie z badaniami to 0,81% woda wodorowęglanowo - chlorkowo - sodowa, jodkowa, borowa o wyraźnym zapachu, a raczej smaku

wodorowęglanów została nazwana „Naftusią”, chyba ze względu na sentyment do przedwojennego, bliźniaczego Uzdrowiska w Truskawcu. Jednak woda „Naftusia” w Truskawcu ma całkiem średniozmineralizowany skład $/0,84 \text{ g/dm}^3/$. Leczy się nią za to po kilkanaście tysięcy kuracjuszy na każdym

17. Zdjęcie: Źródło „Naftusia” w Rymanowie Zdroju, ze zbiorów UZG Rymanów Zdrój.

turnusie. Za to tamtejsze solankowe źródła mniej ważne, ale za to zbliżone składem do mineralnych rymanowskich posiadają: $8,05 \text{ g/dm}^3$ - „źródło Marii”, $10,24 \text{ g/dm}^3$ - „źródło Zofii” i $16,78 \text{ g/dm}^3$ - „źródło Bronisławy”.

Wszystkie te źródła, tak jak i Rymanowskie, posiadają znaczne zawartości żelaza. Wuj /duchowny zresztą/, autora opracowania pochodzącego z Małopolski, opowiadał, że po powrocie z pobytu w Truskawcu czy Rymanowie „siusiało się drutem”.

Wyniki badania wody „Naftusia” Laboratorium Wydziału Wiertnictwa Nafty i Gazu AGH Kraków, w litrze wody znajduje się mg:

Aniony: Cl^-	-	1649	Kationy: Ca^{2+}	-	22
HCO_3^-	-	3832	Mg^{2+}	-	16
SO_4^-	-	1	Fe^{2+}	-	0,4
F^-	-	1,1	Na^+	-	2400
Br^-	-	3,9	K^+	-	20

pH = 7,5, Twardość = 7 N, CO_2 = 120, Kwas metaborowy HBO_2 = 110

18. Zdjęcie: pijalnia „Naftusia” w Truskawcu - Ukraina ze zbiorów UOSP Rymanów Zdrój.

Wynik badania Naftusi z Truskawca wg. Radziszewskiego / rok 1914/ w mg/litr:

chlorek magnezu	-	28	dwuwęglan magnezu	-	20
siarczan magnezu	-	116	bezwodnik krzemowy	-	12
siarczan wapnia	-	20	ciała żywiczne	-	38
dwuwęglan wapnia	-	389	kwas węglowy	-	74
mineralizacja ogólna	-	846 mg/l	wolny dwutlenek węgla	-	37,65 cm

6/ Zdrój „Krokusowy”

Jest to źródło czerpalny, wybudowany na rurociągu wody mineralnej tłoczącym wodę z odwiertu Rymanów

19. Zdjęcie: pijalnia na świeżym powietrzu w dolinie Krokusowej /Wyk. J. Kuczwar/.

Zdrój 4, do Sanatorium „Zimowit”. W roku 2004, Nadleśnictwo Rymanów, wykonało źródło położony na skraju polany Horodziska w Wołtuszkowej, nad niewielkim stawkiem na Czarnym Potoku. W pobliżu przebiega „ścieżka zdrowia”, chętnie odwiedzana przez kuracjuszy. Zdrój czynny jest okresowo.

Mineralizacja wody mineralnej to 0,64% woda chlorkowo- wodorowęglanowo- sodowa, jodkowa, bromkowa, borowa.

W roku 2005 Uzdrowisko wybudowało pijalnię, w łączniku pomiędzy pawilonami B-2 i A-1, gdzie urządzono również źródło czerpalny z tą wodą.

Wg. badania wody Laboratorium Wydziału Wiertnictwa Nafty i Gazu Akademii Górniczo – Hutniczej w Krakowie woda zawiera mg/litr:

Aniony: Cl^-	-	1613	Kationy: Ca^{2+}	-	54,5
HCO_3^-	-	2666	Mg^{2+}	-	7,8
SO_4^-	-	1	Fe^{2+}	-	3,1
J^-	-	1,4	Na^+	-	1935
Br^-	-	5,1	K^+	-	18

pH = 7,1, Twardość = 9,9 N, CO_2 = 180, Kwas metaborowy HBO_2 = 110

20. Zdjęcie pijalni w łączniku, pomiędzy B-2 i A-1 Szpitala Zimowit /Wyk. J.Kuczwar/.

7/ Zdrój „Mieczysława”

W pijani wód mineralnych w Zimowicie, znajduje się również źródło czerpalny wody „Mieczysław”, której imię nadano na cześć wieloletniego Specjalisty z dziedziny balneotechniki dr inż. Mieczysława Kucharskiego. Był on Dyrektorem Firmy, która zaprojektowała i wykonała m.in. metodą udarową odwiert Rymanów Zdrój 6, do głębokości 250 m.

Woda do tego źródła doprowadzona jest z odwiertu Rymanów Zdrój 5 /IG-I/. Charakterystyka wody to: 0,62% woda mineralna kwasowęglowa – wodoro-węglanowo – chlorkowo- sodowa, fluorkowa, jodkowa, borowa.

Wg. badania wody Laboratorium Wydziału Wiertnictwa Nafty i Gazu Akademii Górniczo – Hutniczej w Krakowie woda zawiera mg/litr:

Aniony: Cl^-	-	886	Kationy: Ca^{2+}	-	10
HCO_3^-	-	3380	Mg^{2+}	-	5,8
SO_4^-	-	16	Fe^{2+}	-	0,2
F^-	-	1,6	Na^+	-	1820
Br^-	-	3,5	K^+	-	18

pH=7,5, Twardość =18,3 N, CO_2 =644, Kwas metaborowy HBO_2 =95

VIII. Pijalnie i źródła pozostałe

Ten rozdział, opisuje położone na terenie Rymanowa Zdroju, źródła źródeł i ujęć wody udostępnionych, bądź planowanych do udostępnienia.

1/ Pijalnia „Tytus” w Szpitalu „Eskulap”

21. Zdjęcie pijalni w holu głównym Szpitala: Eskulap na pierwszym planie fontanna /Wyk. A. Uliasz/.

Przed wojną w dawnym Eskulapie czyli Łazienkach, w tym miejscu funkcjonował wodotrysk sięgający I-go piętra.

Wodę mineralną Tytus, doprowadzono do Eskulapa dla celów kuracji pitnej jeszcze z początkiem lat 80 - tych, kiedy umieszczono misę miedzianą z trzema wylewkami na holu w miejscu obecnej fontanny.

Nie zachowało się zdjęcie tego źródła, ale jako eksponat jeszcze zalega magazyny .

Woda była doprowadzona rurociągami bezpośrednio ze źródeł w pijalni, poprzez niewielką pompę i hydrofor umieszczony w kotłowni w Eskulapie. Woda jednak pryskała, szumiała i rozchłapywała się po posadzce. W połowie lat dziewięćdziesiątych urządzono nowy źródło czerpalny na ścianie holu, przy okazji remontu zakładu kąpielowego. Łada źródła czerpalnego wykonana została z aglomarmuru, w firmie JABO z Dębicy. Obie wylewki wody Tytus zostały wykonane w formie baterii wodnych sterowanych fotokomórką.

Planowane jest doprowadzenie wody z pijalni do Pawilonów sanatoryjnych Maria i Polonia.

2/ Pijalnia i źródło „Stomilanka” w Sanatorium „Stomil”

22. Zdjęcie: pijalnia „Tytusa” i „Stomilanki” w bloku B Sanatorium Stomil ze zbiorów Działu Technicznego Sanatorium „Stomil”.

Źródełko, umownie nazwane „Stomilanka”, położone jest nad pawilonem „B” Sanatorium „Stomil”. Wstępnie przebadane /1993-2004/przez PZH Poznań, posiada wodę zbliżoną składem do wody z ujęcia wodociągowego „nad Teresą”. Woda hydrogeologicznie jest z nią związana tj. niskozmineralizowana woda wodorowęglanowo-wapniowa.

Wodę doprowadzono do źródła czerpalnego, znajdującego się w pawilonie „B” sanatorium Stomil, gdzie znacznie wcześniej został urządzony źródło czerpalny wody mineralnej „Tytus”, doprowadzonej tutaj z pijalni uzdrowskiej.

3/ Źródł czerpalny „Klaudia” w Sanatorium „Zimowit”

Źródł ten został urządzony jeszcze w roku 1985 i znajdował się w holu obecnej recepcji „Zimowit”, później został zlikwidowany, ponieważ woda „ciurczała” i chlapała się po posadzce. Woda płynęła wtedy na wolny wypływ, a zamykano ją na noc. Źródł stanowiła misa miedziana na nodze z trzema wylewkami, która została przeniesiona z Sanatorium Eskulap, po wykonaniu źródła czerpalnego na fotokomórkę.

Obecnie „Klaudia” płynie tymi samymi rurociągami polietylenowymi, a tłoczona jest z pijalni dwustopniowo poprzez hydrofory umieszczone w Fizykoterapii i Annie, gdzie kiedyś także znajdował się źródł czerpalny. Widok tej pijalni jest przedstawiony w rozdziale VII.7.

IX. Źródła na obrzeżach Rymanowa Zdroju

1/ Źródł „Kościółkowe”- Klimkówka

23. Zdjęcie: grota wykonana w 2003 roku pod kościółkiem w dolinie potoku Świętokrzyskiego – dopływ Flory /Fot. M.Jaworski/.

Jest to źródło, znajdujące się na zboczu wzgórza, nad potokiem Świętokrzyskim prawym dopływem potoku Flora, płynącego przez Klimkówkę. Źródło to ujęto za pomocą ocembrowania studziennego, a ostatnio zamontowano także pompę ręczną- abisynkę, likwidując kołowrót z wiadrem i doprowadzono wodę do grotu, znajdującej się pod kościółkiem.

W miejscowej tradycji woda jest świetna, a wręcz „cudowna” do przemywania oczu i w czasie corocznych pielgrzymek na nabożeństwo odbywające się 3 Maja, zwykle studnia bywa całkowicie opróżniana z wody.

Wg. Opowiadań mieszkańców Klimkówki, źródło położone pierwotnie poniżej kapliczki św. Nepomucena, zanikło po kąpielach Żydów w stawku położonym poniżej i przeniosło się na drugą stronę potoku Świętokrzyskiego, gdzie znajduje się obecnie.

Wydajność tego ujęcia określa się na około 3 l/min. Wyniki badania wody /Maria Śliwka -Laboratorium PiWŚ S.A. Uzdrowiska Rymanów/: woda średnio-zmineralizowana wodorowęglanowo - wapniowo-magnezowa; w mg/litr:

Aniony : Cl^-	-	33,6,-	Kationy : Ca^{2+}	-	1 00,-
HCO_3^-	-	427,-	Mg^{2+}	-	70,-
SO_4^-	-	27,-	Fe^{2+}	-	0,2,-

pH=6,3, Twardość = 17,9 N, Mineralizacja ogólna > 750 mg/litr

2/ Źródła „nad młynkiem”

Są to źródła w formie wysięków wodnych, zlokalizowane nad potokiem Racza przed stawami, a powyżej drogi do Nowej Wsi, około 1000 m od siedziby Urzędu Gminy Rymanów. Obok tych źródeł, przy zabytkowej zabudowie starego młyna, wykonano studnię z kręgów betonowych, używaną przez właścicieli prowizorycznych zabudowań. Studnia niewątpliwie ujmuje wodę ze źródeł, widoczny odpływ wody do potoku Racza – wydajność tego ujęcia określa się na około 3 l/min.

Wyniki badania wody /Maria Śliwka -Laboratorium PiWŚ . Uzdrowiska Rymanów S.A./ w mg/litr - woda średnio-zmineralizowana wodorowęglanowo -wapniowo- magnezowa:

Aniony : Cl^-	-	23	Kationy : Ca^{2+}	-	100
HCO_3^-	-	457	Mg^{2+}	-	118
SO_4^-	-	72	Fe^{2+}	-	0,1

pH=6,9, Twardość = 20,2 N, Mineralizacja ogólna > 700 mg/litr

24. Zdjęcie: studnia z kręgów betonowych ujęcia „pod Młynkiem”/ Fot: M. Krzysztyński/.

3/ Źródło „studnia bezedna” - Rymanów

Jest to źródło położone na łąkach w Rymanowie, przy ulicy Sanockiej, o bliżej nieokreślonej wydajności nieobudowane w formie wyrwy /studni/, a ze względu na jego głębokość również niebezpieczne, były pracownik PPU Jan Pasztyła opowiadał, że kiedyś utopiła się fura z sianem, a konie ledwo uratowano.

Jest to źródło wstępujące, położone na łąkach przy drodze z Rymanowa do Sanoka, a przed Gniewoszówką, w odległości około 1500 m od stacji benzynowej.

Wydajność tego źródła jest trudna do określenia, a charakter tej wody to słabo - zmineralizowana wodorowęglanowo – wapniowa, a skład przedstawia się następująco wg. analizy Laboratorium „Balneoprojektu” Szczawno Zdrój z roku 1980-go, w mg/litr:

Aniony: Cl^-	-	14	Kationy: Ca^{2+}	-	88
HCO_3^-	-	302	Mg^{2+}	-	19
SO_4^-	-	59	Fe^{2+}	-	1

pH = 7,5, Twardość = 16,7 N, Mineralizacja ogólna > 506 mg/litr

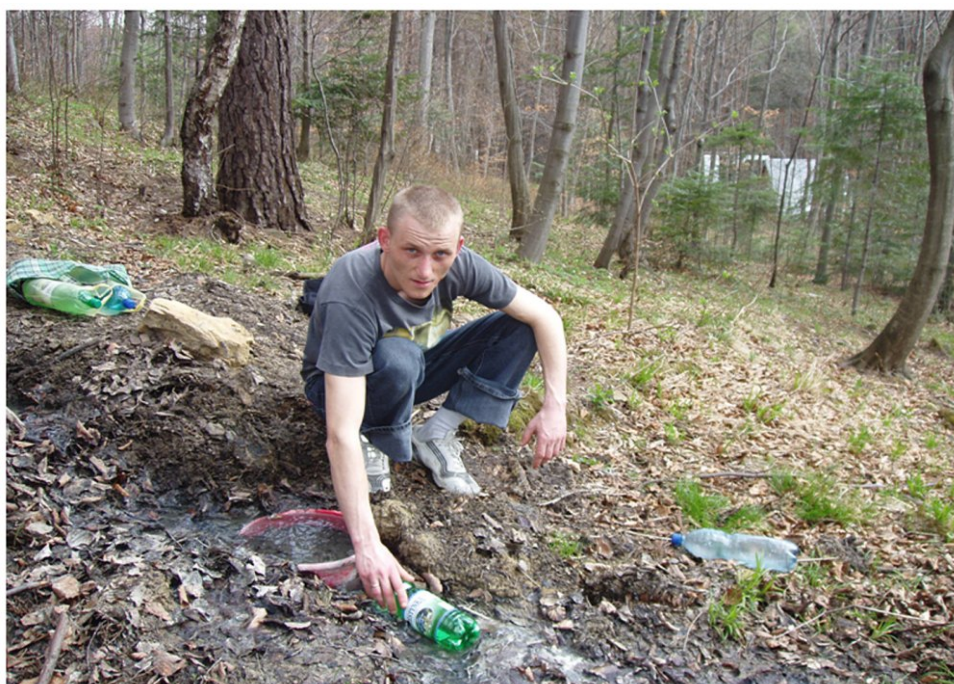
W aktach Uzdrowiska znajduje się analiza wody z tego źródła, nazwanego źródłem Jana, na pamiątkę

wcześniej wymienionego Dyrektora Technicznego PPU inż. Jana Slameny.

4/ Źródło siarczkowe „Rudka” - Rudawka Rymanowska

Źródło to położone jest w Rudawce Rymanowskiej ponad osiedlem domków kampingowych Kopalnictwa Naftowego.

Ujęcie jest mocno zdewastowane, mineralizacja podstawowych składników została zbadana przez Marię

25. Zdjęcie: wypływ wody z prowizorycznego ujęcia w dolinie potoku Połonek – dopływu Wisłoka /Fot. M.Jaworski/.

Śliwkę - Laboratorium Wodno – Ściekowe Uzdrowiska Rymanów S.A., w mg/litr - charakter wody: woda średnio-zmineralizowana wodorowęglanowo-wapniowo- magnezowa:

Aniony: Cl^-	-	24,8,-	Kationy: Ca^{2+}	-	110,-
HCO_3^-	-	457,-	Mg^{2+}	-	72,-
SO_4^-	-	36,-	Fe^{2+}	-	0,1,-

pH=6,5 , Twardość=18,3 N, H_2S > 1,5 , Mineralizacja ogólna > 850 mg/litr

5/ Źródło „pod Ścieżką” - Wólka

Jest to źródełko położone obok miejsca zwanego „Za ścieżką”, które znajduje się na skraju lasu, przy polnej drodze z kopalni ropy naftowej Klimkówka - Posada , w stronę Przymiarek i Wólki /w pobliżu zielonego szlaku turystycznego Iwonicz Zdrój – Rymanów Zdrój/. Źródło w postaci samowypływu na skraju lasu.

Wydajność tego ujęcia określa się na około 2 l/min. Wyniki badania wody /Maria Śliwka Laboratorium Przemysłowe i Wodno – Ściekowe Uzdrowiska Rymanów S.A./, w mg/litr:

Aniony : Cl^-	-	14,6	Kationy : Ca^{2+}	-	50
HCO_3^-	-	244	Mg^{2+}	-	57
SO_4^-	-	26	Fe^{2+}	-	0,1

pH = 7,4 Twardość = 9,9 N, Mineralizacja ogólna ~ 350 mg/litr

6/ Źródło „pod kapliczką” - Deszno

26. Zdjęcie: widok na źródełko i kapliczkę pod Przymiarkami w Desznie /Fot. K. Tomkiewicz/.

Jest to wyśięk wodny ujęty w cembrowinę, położony na północno - wschodnim zboczu Góry Przymiarki, ponad Desznem, w miejscu określanym przez miejscowych rolników Potoczki. Kapliczkę z Matką Boską oraz obudowę źródła wykonał P. Farbaniec - izolacja obudowy źródła wymaga remontu.

Źródło ma wydajność około 1 l/min, a charakterystyka wody przedstawia się następująco /wyniki badania wody Maria Śliwka Laboratorium Przemysłowe i Wodno –Ściekowe Uzdrowiska Rymanów S.A./; jest to woda niskozmineralizowana, mg/litr:

Aniony: Cl^-	-	14,6	Kationy: Ca^{2+}	-	60
HCO_3^-	-	244	Mg^{2+}	-	61
SO_4^-	-	26	Fe^{2+}	-	0,01

pH = 6,8, Twardość = 11,2 N, Mineralizacja ogólna ~ 400 mg/litr

7/ Źródło „na szerokiem” - Posada Górna

Źródło to położone jest na północnym zboczu Góry Zamczysko, opadającym w stronę Posady Górnej i Rymanowa, nad niewielkim potokiem wypływającym spod obniżenia pomiędzy Zamczyskiem, a Kopcem poniżej tzw. Kątów. Źródło nie ujęte, samowypływ nad potokiem.

Wydajność tego ujęcia określa się na około 2 l/min. Wyniki badania wody /Maria Śliwka - Laboratorium Przemysłowe i Wodno – Ściekowe Uzdrowiska Rymanów S.A./, woda średnio-zmineralizowana wodorowęglanowo -wapniowo- magnezowa; w mg/litr:

Aniony: Cl^-	-	24,8	Kationy: Ca^{2+}	-	80
HCO_3^-	-	457	Mg^{2+}	-	102
SO_4^-	-	36	Fe^{2+}	-	0,01

pH = 7,2, Twardość = 16,8 N, Mineralizacja ogólna > 800 mg/litr

8/ Źródło „nad karczyskiem” - Klimkówka

Źródło położone przy leśnej drodze z „za Puszem”, do kopalni ropy naftowej „Ella”. Ujęcie wykonane w formie prostokątnej obudowy betonowo - kamiennej z przelewem, woda wykorzystywana jest do celów pitnych jednej ze spółek wodnych w Posadzie Górnej.

Wydajność tego ujęcia określa się na około 1 l/min. Wyniki badania wody Laboratorium OTU w Szczawnie Zdroju z roku 1978 w mg/litr:

Aniony : Cl^-	-	10	Kationy : Ca^{2+}	-	25
HCO_3^-	-	55	Mg^{2+}	-	5
SO_4^-	-	15	Fe^{2+}	-	0,7

pH = 6,9 Twardość = 4,0 N, Mineralizacja ogólna ~ 150 mg/litr

9/ Źródło „pod Działem” - Wołuszowa

Źródło położone przy ścieżce na górę Dział, na granicy połonin i lasu zalegającego partie szczytowe tej góry. Źródło nie posiada obudowy, a zaznaczone jest w postaci wysięku wodnego, z rumoszu warstw skalnych.

Wydajność tego źródła określa się na około 1 l/min. Wyniki badania wody Maria Śliwka - Laboratorium Przemysłowe i Wodno – Ściekowe Uzdrowiska Rymanów S.A., w mg/litr:

Aniony : Cl^-	-	14,6	Kationy : Ca^{2+}	-	70
HCO_3^-	-	274	Mg^{2+}	-	54
SO_4^-	-	23			

pH = 6,6, Twardość = 11,2 N, Mineralizacja ogólna ~ 450 mg/litr

10/ Źródło „przy Ptaszniku” - Wołuszowa

Źródło położone przy ścieżce Zdrowia, tuż przed lasem w partii szczytowej Góry Żabiej. Wypływa ze zbocza góry Dział, w rejonie połonin, ale przy granicy upraw rolnych mieszkańców Deszna. Źródło nie posiada obudowy, a zaznaczone jest w postaci wysięku wodnego z rumoszu warstw skalnych.

Wydajność tego źródła określa się na około 5 l/min. Wyniki badania wody /Maria Śliwka - Laboratorium Przemysłowe i Wodno – Ściekowe Uzdrowiska Rymanów S.A./, w mg/litr:

Aniony : Cl^-	-	10,6	Kationy : Ca^{2+}	-	75
HCO_3^-	-	335,5	Mg^{2+}	-	59
SO_4^-	-	27	Fe^{2+}	-	0,1

pH = 6,7, Twardość = 14,4 N, Mineralizacja ogólna > 550 mg/litr

11/ Źródło „Julii” - Rudawka Rymanowska

Źródełko to położone jest w Rudawce Rymanowskiej ponad osiedlem domków kempingowych Kopalnictwa Naftowego. Nazwane tak przez autorów opracowania przez pamięć dla Pana Kwileckiego, który w tym rejonie nazwał tak wypływ wody mineralnej z „szybu naftowego“, ale nie wiadomo kim była Julia, której imienia użyto do nazwy pierwotnej źródła.

Ujęcie wykonane w formie studzienki z układanego kamienia, jest mocno zdewastowane, mineralizacja podstawowych składników została zbadana przez Marię Śliwkę - Laboratorium Wodno – Ściekowe Uzdrawiska Rymanów S.A. W mg/litr - charakter wody woda nisko zmineralizowana wodorowęglanowo - wapniowo- magnezowa:

Aniony: Cl^-	-	12,4	Kationy: Ca^{2+}	-	80
HCO_3^-	-	183	Mg^{2+}	-	27
SO_4^-	-	40	Fe^{2+}	-	0,02

pH=7,1 Twardość=9 N, Mineralizacja ogólna ~ 400 mg/litr

12/. Wypływ „Bulgotek “- Rudawka Rymanowska

W Rudawce Rymanowskiej, na terenie byłej kopalni ropy naftowej Opiaq, tuż za osiedlem domków kempingowych Kopalnictwa Naftowego, znajduje się bardzo ciekawy wypływ naturalny ropy naftowej z bulgoczącym gazem – prawdopodobnie metanem.

27. Zdjęcie: Wypływ ropy naftowej w Rudawce Rymanowskiej /Fot. B.Porębski/.

28. *Zdjęcie Źródelko w Rudawce Rymanowskiej /Fot. M. Jaworski/.*

X. Załącznik graficzny - Mapa

1. Mapa okolic Rymanowa Zdroju skala 1 : 40 000

X. Spis literatury:

- „Pamiętniki” – Anny Potockiej
- „Podstawy Balneotechniki” – L. Jastrzębski, A. Madejski, I. Potocki
- folderki i informatory uzdrowiskowe
- przewodniki ks. Rąba i mgr J. Michałaka
- materiały archiwalne Zakładu Górniczego i Balneotechniki Uzdrowiska S.A.

Od autorów:

Składamy serdeczne podziękowania Pani Prezes Uzdrowiska Rymanów Józefie Szydło - Hanus , za zgodę na udostępnienie materiałów i wykonanie opracowania, a także wszystkim współpracownikom za współdziałanie, a szczególnie Laborantkom P.P. Marii Śliwce i Marii Myrcie, za wykonanie badań chemicznych, Panu mgr Andrzejowi Kujawskiemu za pomoc w składzie komputerowym oraz za zdjęcia cyfrowe P.P. Jerzemu Kuczwarowi i Zbigniewowi Czubajowi.